

Universitat Autònoma de Barcelona · Universitat Jaume I · Universitat Pompeu Fabra · Universitat de València

JAUME GUILLAMET

HISTÒRIA DEL PERIODISME

NOTÍCIES, PERIODISTES
I MITJANS DE COMUNICACIÓ

Jaume Guillamet (Figueres, 1950) és catedràtic de Periodisme de la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona. És autor, entre altres obres, de *La nova premsa catalana* (1975), *La premsa comarcal. Un model català de periodisme popular* (1983), *Història de la premsa, la ràdio i la televisió a Catalunya* (1994), *Premsa, franquisme i autonomia* (1996), *Memòria de Just. Just Manuel Casero, 1946-1981* (1999), *Abdon Terradas: dirigent republicà, periodista i alcalde de Figueres* (2000) i *Els orígens de la premsa a Catalunya. Catàleg de periòdics antics, 1641-1833* (2003).

HISTORIA DEL PERIODISME

NOTICIES, PERIODISTES
I MITJANS DE COMUNICACIO

aldea global

Consell de direcció

Direcció científica

Jordi Berrio
Martí Domínguez
Vicent Salvador
Montserrat Quesada

Direcció tècnica

Carlos Alonso
Anna Lladó
M. Carme Pinyana
Maite Simon

Consell assessor

Lluís Badia
Vicente Benet
Raúl Fuentes
Josep Lluís Gómez Mompарт
Dominique Maingueneau
Carlo Marletti
Jesús Martín Barbero
Isabel Martínez Benlloch
Jordi Pericot
Sebastià Serrano
Antoni Tordera

HISTORIA DEL PERIODISME

NOTICIES, PERIODISTES
I MITJANS DE COMUNICACIO

JAUME GUILLAMET

Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions
Publicacions de la Universitat Jaume I
Universitat Pompeu Fabra
Publicacions de la Universitat de València
Bellaterra; Castelló de la Plana; Barcelona; València, 2003

GUILLAMET, Jaume

Història del periodisme : notícies, periodistes i mitjans de comunicació / Jaume Guillamet. —
Bellaterra : Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions ; Castelló de la Plana :
Publicacions de la Universitat Jaume I ; Barcelona : Universitat Pompeu Fabra ; València :
Universitat de València, 2003

p. ; cm. — (Aldea global ; 14)

Bibliografia

ISBN 84-490-2315-7 (U. Autònoma). — ISBN 84-8021-426-0 (U. Jaume I). — ISBN

84-88042-42-6 (U. Pompeu Fabra). — ISBN 978-84-370-5677-7 (U. de València)

1. Premsa-Història. I. Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions, ed. II.
Universitat Jaume I (Castelló). Publicacions de la Universitat Jaume I, ed. III. Universitat Pompeu
Fabra, ed. IV. Universitat de València, ed. V. Títol. VI. Sèrie.

070(091)

Edició

Universitat Autònoma de Barcelona

Servei de Publicacions

08193 Bellaterra (Barcelona)

sp@cc.uab.es

ISBN (paper) 84-490-2315-7

ISBN (pdf) 978-84-490-4758-9

Publicacions de la Universitat Jaume I

Campus del Riu Sec

12071 Castelló de la Plana

publicacions@uji.es

ISBN (paper) 84-8021-426-0

ISBN (pdf) 978-84-15444-31-2

Universitat Pompeu Fabra

Plaça de la Mercè, 12

08002 Barcelona

gabinet.rectorat@grup.upf.es

ISBN (paper) 84-88042-42-6

Publicacions de la

Universitat de València

C/ Arts Gràfiques, 13

46010 València

publicacions@uv.es

ISBN (paper) 978-84-370-5677-7

ISBN (pdf) 978-84-370-9573-8

Primera edició: setembre 2003

Segona edició: febrer 2005

Fotografia de l'autor

© Eva Guillamet

Fotografia de la coberta

La prensa de Tomás Padró, litografia publicada al
núm. 49 de *La Madeja Política* el 12 de desembre de
1874

Maquetació

INO Reproducciones

Impress en paper ecològic

Aquesta publicació no pot ser reproduïda, ni totalment ni par-
cialment, ni enregistrada en, o transmesa per, un sistema de
recuperació d'informació, en cap forma ni per cap mitjà, sia
fotomecànic, fotoquímic, electrònic, per fotocòpia o per qual-
sevol altre, sense el permís previ dels editors.

Índex

INTRODUCCIO

CAPITOL I. La publicació de notícies

1. La novetat de la impremta
2. Relacions, libels i canards
3. Els periòdics de les ciutats alemanyes
4. La premsa d'estat francesa
5. El quart poder anglès
6. El diarisme espanyol
7. Primeres idees sobre periodisme

CAPITOL II. El protagonisme dels periodistes

1. Política, telègraf, ferrocarril i premses de vapor
2. La llarga onada de la Revolució Francesa
3. La maduració britànica
4. La novetat nord-americana
5. El retard espanyol
6. La diferència catalana
7. El càrtel de les agències
8. L'ofici de periodista

CAPITOL III. La indústria dels mitjans de comunicació

1. Fabricació de periòdics i telecomunicacions
2. L'edat d'or dels diaris
3. Les crisis espanyoles
4. El bilingüisme català
5. Fotografia, noticiaris cinematogràfics i fotoperiodisme
6. La ràdio i la guerra de les ones
7. La televisió
8. La segona oportunitat dels diaris
9. Els grans canvis de la democràcia espanyola
10. Els valors professionals del periodisme

EPILEG: NOTICIES AL MOMENT

CRONOLOGIES SIGNIFICATIVES DE LA HISTORIA DEL PERIODISME

RECOMANACIONS BIBLIOGRAFiques

Introducció

La paraula *periodisme* no ha tingut sempre el mateix significat, ni fou utilitzada de manera uniforme fins entrat el segle XIX. La traducció al castellà del francès *journalisme* havia tingut una primera forma massa literal, *diarisme*. Els primers *journals* francesos foren els periòdics literaris i no pas els que donaven notícies, activitat que les monarquies absolutes reservaven a les gasetes oficials. Tant el *Journal des Savants* com l'espanyol *Diario de Literatos* i altres imitacions eren setmanals o mensuals. Encara avui, entre els hispanoparlants, l'accepció extensiva del mot originari consagrat al món anglosaxó, és motiu de confusió. Un *journal* és, genèricament, un periòdic, encara que *jour* vulgui dir *dia*. En llengua anglesa, no hi ha cap problema per designar un diari com a un *daily newspaper*, un paper de notícies diari. En el francès original del mot que identifica el periodisme, un diari és, senzillament, un *quotidien*, un periòdic quotidià.

El *journalisme* no fou el concepte que designà pròpiament l'activitat d'elaborar periòdics informatius i polítics fins l'arribada de la llibertat d'impremta, a partir de la Revolució Francesa. Els primers redactors de notícies havien estat els gaseters, nom caigut en desús pel que significava de servei al poder. El mot *periodisme*, a Espanya, no serà d'ús corrent, continuat i principal fins els anys 30 del segle XIX, a pesar dels breus períodes liberals de la Guerra de la Independència contra l'imperi napoleònic i del Trienni Constitucional. A tota Europa i als Estats Units d'Amèrica, el Vuit-cents és el gran segle del periodisme i els periodistes hi són protagonistes destacats de la vida política i cultural.

La història del periodisme s'ha de contemplar en una perspectiva de tres grans èpoques, fàcils de diferenciar en les característiques i en l'espai, encara que difícils de delimitar en el temps. El periodisme antic o artesà és molt important a França i Alemanya i ho és poc a Espanya, perquè és la premsa pròpia de les monarquies il·lustrades. Ja és liberal a Anglaterra des de finals del XVII i a penes existeix als Estats Units d'Amèrica. El periodisme modern o liberal és l'exponent per excel·lència de la revolució política i econòmica del segle XIX, amb ritme i intensitat dependents de l'evolució de cada país. França és la referència doctrinal de la llibertat de premsa i del periodisme polític, però el periodisme informatiu anglès és el més avançat i el nord-americà el més innovador. Durant el segle XX, el periodisme contemporani o industrial s'expandeix i multiplica en productes i estils, amb el desenvolupa-

ment de la fotografia i el cinema, l'aparició de la ràdio i la televisió i la substitució de la impremta de Gutenberg per la producció electrònica, de la mà de les grans empreses de comunicació.

El gran període inicial és el de les notícies i les gasetes, quan la premsa sorgeix i es desenvolupa, com una activitat de recollida, reproducció i difusió de novetats en fulls impresos, resultat de la invenció de la impremta, els mercats setmanals i l'establiment de les xarxes públiques de correus, en una Europa on creixen les ciutats i el comerç. Un comerç de notícies que és controlat, sota autorització i censura, pels petits poders absoluts del centre d'Europa i per les grans monarquies que els envolten, explotat com una activitat afegida de mestres de postes i impressors. Des de mitjans del segle XVII els *journals* o periòdics de la Il·lustració francesa, dedicats a la informació cultural i científica i, més tard, al comerç i els avisos locals, es publiquen també sota control de l'autoritat.

El segon gran període és el dels periodistes, marcat per la revolució liberal –des de finals del segle XVII a Anglaterra i cent anys més tard a França i a la resta del continent–, que treu la tutela de l'Estat sobre la premsa i permet la lliure circulació de notícies i l'ús dels periòdics com a òrgans d'opinió i intervenció política. El desenvolupament dels règims liberals empara la creació d'un mercat lliure de notícies i opinions i de les agències, la multiplicació del nombre i la varietat de periòdics i de la seva difusió i, sobretot, la figura nova del periodista, associada a la de l'escriptor i del polític, com a dirigent i reformador social. L'accés de la majoria de la població a l'edició i lectura de periòdics és limitat, encara, pels sistemes electorals censitaris i els anomenats impostos sobre el coneixement.

El tercer gran període és el dels mitjans de comunicació, marcat per la revolució industrial de la premsa, amb el pas de les premses mecàniques i de vapor a les rotatives i l'extensió de xarxes de ferrocarril i de telègraf, en societats industrialitzades, urbanitzades i alfabetitzades. L'extensió social del consum de periòdics és facilitada per la seva producció en sèrie i per l'abaratiment del seu preu de compra, finançat per la publicitat, des de mitjans del segle XIX. La diversificació dels continguts i l'especialització de les publicacions, la professionalització dels periodistes, la incorporació de la fotografia i l'aparició de nous mitjans de comunicació com el cinema i la ràdio signifiquen la plenitud del periodisme imprès i el seu moment màxim d'influència social en el primer terç del segle XX. La crisi de credibilitat pel paper dels grans diaris durant la primera guerra mundial, la descoberta de la superioritat de la ràdio durant la segona, l'expansió posterior de la televisió i l'aparició recent d'internet representen el final de l'hegemonia de la premsa com a mitjà

principal d'accés a la informació i l'inici de la diversificació i transformació de la figura del periodista.

L'objectiu d'aquest llibre, concebut com a manual per als estudiants i com a lectura d'interès per a un públic més ampli, és marcar les línies principals de l'evolució històrica del periodisme des dels orígens, els moments de canvi, les tendències principals, els mitjans més significatius i les personalitats més influents. Per les dimensions del volum, no hi ha el propòsit de ser exhaustiu sinó de fer una síntesi orientativa, dels principals països de referència. Les recomanacions bibliogràfiques es limiten a obres principals i de fàcil accés.

Capítol I.

La publicació de notícies

A partir de 1450, la posada a punt de la impremta permeté estendre a un públic més gran el comerç de notícies manuscrites que, des del segle anterior, s'havia establert a les corts europees i en ciutats com Venècia o Hamburg, on se sap que els viatgers de l'època podien comprar-ne. La revolució comercial que remou Europa també converteix en objecte de mercaderia una de les activitats humanes més antigues, el desig de saber les coses que passen arreu.

La novetat de la impremta no significarà la fi del món ni la del llibre, com temia el llibreter parisenc citat per Víctor Hugo a *Nostra Senyora de París*, sinó el seu eixamplament. Durant un segle i mig, impressors i llibreters s'a-fanyaren a produir i a vendre tota mena de fulls de notícies, escrits polítics i religiosos i relats extraordinaris que, abans i tot de l'aparició de les publicacions periòdiques, ja prefiguraven els tres grans gèneres del periodisme: la informació, l'opinió i les sensacions. Els noms pels que serien més coneguts durant molt temps també s'estaven fixant: gasetes, libels i canards. La impremta farà possible la publicació de notícies –abans limitades al mercat reduït i prohibitiu que podien proveir els copistes i amanuenses– per a un públic que continuarà sent molt estret, per raons de preu i d'accés a la lectura.

La difusió de notícies és un fenomen antiquíssim, molt anterior a l'aparició de la premsa i al desenvolupament del periodisme. Sempre hi ha hagut notícies i portadors de notícies, però només d'ençà del segle XIV hi ha mercat públic de notícies, primer manuscrites i després impreses, només des del segle XVII hi ha periòdics i només des dels segles XVIII i XIX hi ha llibertat per al mercat de les notícies, per a l'edició de periòdics i per l'exercici del periodisme. El periodisme, entès com l'activitat de recollir, elaborar i difondre notícies i opinions segons el principi de l'interès general, és la culminació d'aquest procés.

La circulació de notícies impreses significa, fins i tot, un retrocés pel que fa a la llibertat d'aquest comerç que, ben aviat, és sotmès a la censura. A Magúncia, on Gutenberg havia posat a punt la primera impremta, la censura hi és decretada trenta-sis anys més tard, el 1486. El mercat de les notícies manuscrites és lliure, perquè és privat, mentre que el mercat de les notícies impreses és controlat, perquè és públic. Els poders de l'època –centralitzats en les grans Monarquies francesa, anglesa i espanyola, però fraccionats entre

els petits poders de prínceps, arquebisbes i ciutats a Alemanya i Itàlia— controlen les impressions per la doble via del privilegi d'edició i de la censura, a més de la regulació restrictiva que els gremis i corporacions medievals estableixen sobre la impremta com a establiment.

La censura assegura indirectament la pervivència del comerç privat de notícies manuscrites en els cercles més restringits del poder polític i econòmic, encara que els noms distintius de *nouvellistes* i *gaseters* ara siguin també els de qui practiquen la nova activitat. Les notícies manuscrites s'havien originat a partir de les correspondències privades dels homes de negocis i de cultura, com una forma d'informació no oficial que al segle XIV ja tenien un mercat a França, on els seus autors eren coneguts com a *nouvellistes* o noticiers. El comerç dels *avvisi* —nom italià de les primeres notícies o avisos— en els *fogli a mano*, era dut a terme per professionals coneguts indistintament per *menanti*, *novellanti*, *rapportisti* o *gazzetanti* (*gazzeta*, 'moneda veneciana, preu del full'), que oferien serveis regulars de correspondències per a prínceps i mercaders.

Venècia, per la seva posició comercial, n'era el més gran centre de difusió i es coneix l'existència d'una botiga a Rialto. Al Sacre Imperi Germànic també hi hagué noticiers tan hàbils com els italians, que interrogaven els mercaders, pelegrins, viatgers i oficials públics. Se'n coneixen noms com el d'Hubert Languet, a Dresden, que treballava pels electors o senyors de Saxonia i el de Jeremie Krasser, a Augsburg, titular d'una oficina continuada després per Schiffler. Hi ha també testimonis d'una oficina d'Hamburg on els diplomàtics anaven a comprar manuscrits i impresos, al segle XVI. A Roma, el *menanti* Giovanni Poli, que servia al rei d'Espanya, era considerat superior als altres i cobrava dos escuts d'or al mes per un servei d'*avvisi* regulars que tenien 4 i 8 pàgines. A l'Espanya dels Reis Catòlics i de l'imperi on no es podia el sol, les notícies manuscrites tenien també molta importància.

El testimoni més remarcable del comerç privat de notícies manuscrites són els volums conservats de les col·leccions dels banquers Fugger a la Biblioteca Nacional de Viena i a la Biblioteca Vaticana, corresponents a la segona meitat del segle XVI, un segle després de la novetat de la impremta i en plena expansió dels fulls impresos de notícies. Col·leccions d'altres particulars com els prínceps Urbino i el mecenes genovès Pinelli es conserven a la Biblioteca Vaticana i a l'Ambrosiana de Milà.

Aquests primers redactors i comerciants de notícies manuscrites són l'antecedent més immediat i més directe dels periodistes. En l'afany per establir els orígens del periodisme, molts tractadistes s'han remuntat a la Grècia i a la Roma clàssiques, amb les seves formes de circulació de notícies privades —que fa pensar en l'actual premsa de xafarderia— i, sobretot, en les formes de

registre per a la posteritat de les notícies d'interès públic –que fa pensar més aviat en la història. Entre els grecs, les taules públiques que parlen de les victòries, de les quals donaven fe els escribes i que relataven els cronistes, com els que Alexandre Magne s'endua a sou en les seves campanyes. Xenofont, Tucídides, Herodot i el mateix Homer han estat comparats amb els periodistes. Entre els romans, els annals i els murals sobre les gestes de l'imperi i, sota Cèsar, les actes del Senat (*Acta Publica*) i les actes diàries del poble romà (*Acta Diurna*), «autèntics fulls de notícies i ecos de la vida romana, copiades per oficines especialitzades i difoses entre les classes poderoses», en els que no falten escàndols i secrets d'alcova, amb els *actuari* que les redactaven com autèntics noticiers» (Albert, 1990: 13-14).

Totes les societats avançades tindran formes de registre dels fets rellevants i de difusió de les novetats. Els cronistes i viatgers de l'Europa medieval, amb els seus joglars i cançons de gesta. Els descobridors espanyols troben a Amèrica cultures desenvolupades que mantenien la memòria i registraven i transmetien missatges, amb veritables sistemes informatius a Mèxic i a Perú. I a la Xina es coneix l'existència, des de finals del segle IX, d'un «periòdic» mensual de la Cort de Pequín, el *Kin Pau*, setmanal des de 1361 i diari a partir de 1830.

Però l'antecedent més directe i més genuí del comerç de notícies impreses que sorgeix a Europa a finals del segle XV i que a l'inici del XVII dona lloc a la premsa periòdica, són les notícies manuscrites: *nouvelles* i *gazzetas* són els noms que més quedaran, notícies i gasetes, noticiers i gaseters. Els noticiers són artesans i mercaders de la notícia i el seu valor de canvi és la certesa i l'exactitud –valors originaris del periodisme–, però el destinatari no és el públic, sinó el client en un mercat reduït als poderosos de l'època. Hi ha noticiers que treballen per a un sol client, com la banca Fugger: són informadors o espies? La importància d'aquest comerç farà reaccionar les autoritats, que prohibiran i perseguiran la difusió de notícies falses o, simplement, desfavorables. Les botigues de notícies manuscrites eviten el risc de la persecució vetllant-ne la certesa i l'exactitud, de la mateixa manera que l'atractiu popular de l'extraordinari i l'escandalós propi d'altra mena de fulls és també un valor originari del periodisme.

La persecució dels poders de l'època està desigualment documentada. Es coneix una ordenança reial contra els propagadors de falses notícies dictada a Anglaterra l'any 1275 i confirmada el 1375, però es coneixen sobretot algunes butlles papals de la segona part del segle XVI, quan la impremta ja s'havia escampat per les principals ciutats d'Europa al cap d'un segle llarg d'existència. En plena lluita contra la reforma luterana, els papes combateren policialment aquests informadors que escapaven del seu control.

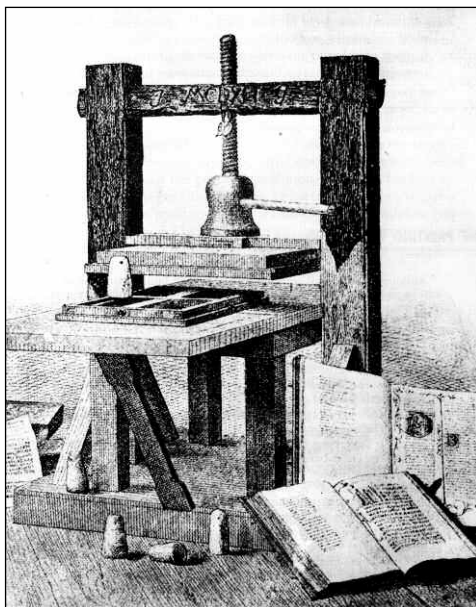
El 1569, Pius V fulmina els qui redacten notícies manuscrites hostils als càrrecs de l'Església i fa detenir el noticier, Niccolo Franco. Tres anys més tard, el 1572, dicta la butlla *Romani pontificis providentia*, contra els menestrals de l'avís, prohibint els escrits i avisos sota penes que poden arribar a la mort i la confiscació de béns. Gregori XIII, també el 1572, anatemitza els homes il·lícitament curiosos que recullen i redacten tota mena de notícies, veritables o falses, sobre el seu país i els altres en la butlla *Ea est*. Estableix una prohibició general de reunir aquestes notícies, rebre-les, copiar-les i escampar-les, sota pena de galeres perpètuas o temporals, fins i tot pels qui no ho denunciïn. Per Sixte V, els noticiers eren *Pestiferi uomini*, homes apestats. El 1587, Annibale Capello, cap d'un grup de *menanti*, va ser detingut i portat a Roma, li fou tallada la mà, arrencada la llengua i penjat amb un rètol que el declarava falsari i traïdor.

1. La novetat de la impremta

Cap de les tècniques que es conjuminen en l'aparició de la impremta no és radicalment nova ni cap de les necessitats que resol no havien deixat de plantejar-se en el passat. El que diferencia aquest moment d'altres més remots en l'evolució de les cultures i les societats és la intensitat d'un canvi històric determinat per l'auge del comerç, el creixement de les ciutats, el desenvolupament de la siderúrgia, la reforma religiosa i l'expansió de la cultura en una Europa que estrena un eix estratègic en diagonal, dels Països Baixos al nord d'Itàlia, d'Anvers a Venècia, entre França i Alemanya. Els principals protagonistes de la posada a punt de la impremta, Gutenberg i Fust, són un orfebre i un banquer.

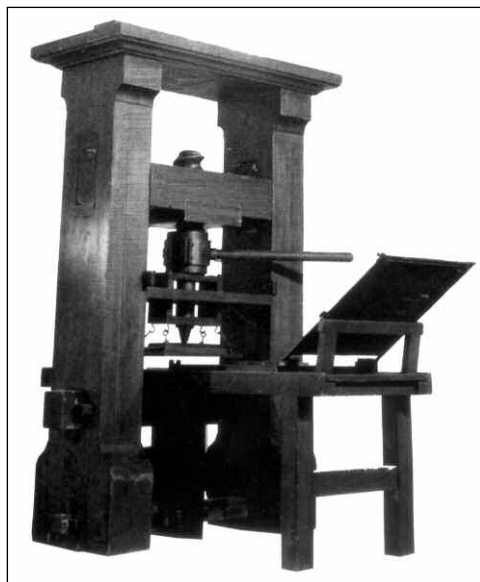
Els grecs no havien pogut desenvolupar formes de comunicació escrita, per manca d'un suport material que fos dútil i resistent alhora. Els romans no varen poder desenvolupar les seves tècniques d'impressió, les lletres tallades sobre blocs de fusta, perquè no disposaven d'altre material barat que el guix. El paper que els egipcis obtenien de la planta del mateix nom, era un bé escàs i encara se'n va prohibir l'exportació per evitar l'existència de cap altra biblioteca com la d'Alexandria. A l'Edat Mitjana, l'església catòlica i els advocats adoptaren el pergamí –pàgines de cuir sense curtir, que prenen el nom de la ciutat grega de Pérgamo– que ja havia estat utilitzat també per Roma en comptes del paper, però era molt car. Els pergamins es feien doblant un full rectangular de gran tamany, formant pàgines i lligant-les en un volum, però podia costar més el material que l'escriptura: per fer dues-centes pàgines *in quarto*, calien les pells de 12 ovelles i de més cabres.

Imatge 1.1. Representació de la premsa creada per Gutenberg, segons un gravat que es conserva a la llibreria del Congrés dels Estats Units, a Washington.

En canvi, el paper existia a Xina des de l'any 105 abans de Crist, fet de matèries vegetals descompostes amb un mètode que fou secret durant molt temps, com el de la seda, fins que al segle IX una expedició àrab va fer presoners uns fabricants i també fou conegut a Occident. L'inici de la indústria paperera a l'Espanya musulmana i potser també al nord d'Àfrica i Sicília, amb la utilització de draps en comptes de fibra vegetal apresada dels àrabs, està documentat al segle XII. A Gandia, la ciutat valenciana dels Borja, prop de la frontera amb Al-Andalus, hi ha un molí de paper a base de fil i de cotó el 1150 i se'n coneixen altres a França, el 1200 i a Itàlia, el 1300. Però la impremta encara trigarà. Els xinesos havien posat a punt un mètode d'impressió entre els anys 500 i 700; es coneix un encantament budista imprès en motlles de fusta a Japó, el 770, i Marco Polo va veure el 1040 una impremta de tipus mòbils de fusta. Quatre-cents anys més tard, la impremta serà el resultat de l'evolució de les tècniques dels orfèvres. També a Corea es conegué a principis del segle XV una modalitat semblant de tipus mòbil.

A la primera part del segle XV, quan les imatges de pietat tradicionals baixen dels altars i de les bòvedes de les esglésies i apareixen les primeres pintures sobre tela per a permetre l'oració i la meditació en la intimitat, els orfèvres imprimeixen dibuixos amb escenes de la vida de Jesús, retrats de sants i instruccions sobre l'art de ben morir, que venen a milers. Com que el paper ja era conegut des de feia tres segles i utilitzat per als nous manuscrits requerits pel comerç –documents legals, informes i altres– es comencen a estampar

Imatge 1.2. Reproducció de la premsa de Gutenberg que es conserva a Magúncia, la seva ciutat natal, exposada al Museu Nacional de la Impremta i Obra Gràfica de València.

imatges tallades en relleu sobre fusta per a finalitats decoratives i aviat els orfèvres perfeccionen el gravat en buit sobre coure i acompanyen el dibuix de lletres o textos curts també gravats a mà. L'habilitat dels treballadors del metall –orfèvres i fabricants de monedes– s'aplica a la recerca d'una tècnica de reproducció fàcil del text. Inspirat en els tipus mòbils de fusta que ja havien assajat tant els romans com els xinesos, serà Gutenberg qui posi a punt la tipografia i doni el seu nom a una llarga època de la humanitat, tot just acabada a finals del segle xx.

Johann Gänsefleisch, més conegut pel nom de Gutenberg –derivat de *Zu guten Bergen*, 'la casa de la bella muntanya' (Martin, a Williams, 1992: 16-20)–, era fill d'un orfebre que fou mestre de la Casa de la Moneda de l'arquebisbe elector de Magúncia. A causa d'una revolta dels gremis, entre 1435 i 1444, hagué de marxar a Estrasburg, on desenvolupà algunes tècniques noves amb tres habitants d'aquesta ciutat, un dels quals fabricant de paper. El 1448 reapareix a Magúncia, associat amb el banquer Fust per a l'experimentació amb tipus de lletra, i el 1450 és la data estimada per a la posada a punt de la nova i revolucionària tècnica. Ambdues ciutats recorden el fet en els seus espais més cèntrics: el monument de la plaça davant de la catedral d'Estrasburg amb quatre baixos relleus que il·lustren sobre les característiques i l'abast de la descoberta; i el monument i el museu de la seva ciutat de Magúncia, també davant de la catedral.

El mèrit de Gutenberg és la combinació i la culminació de totes les descobertes anteriors. No va pas concebre els instruments de la tipografia –pun-

xons, matrius i moles que ja utilitzaven els moneders–, sinó que els féu passar les modificacions necessàries per a poder fondre les lletres i va posar a punt la aleació de plom, antimoni i estany que ha estat durant cinc-cents anys el material tipogràfic per excel·lència a causa de les seves insubstituïbles propietats de punt de fusió remarcablement baix, gran fluïdesa en l'estat fos i resistència mecànica satisfactòria a l'estat sòlid.

L'orfebre de Magúncia va trobar així la manera de reproduir de manera exacta i per mitjans mecànics els signes de l'alfabet llatí i aquesta solució es va utilitzar pràcticament sense canvis fins al 1886, quan Mergenthaler crea la linotípia –inspirant-se en la màquina d'escriure creada el 1873 pel fabricant d'armes americà Remington– i substitueix la composició tipogràfica manual per la mecànica, basada en la fundició per línies.

L'aportació precisa de Gutenberg es basa en el següent procés: cada lletra de l'alfabet o signe d'escriptura, es talla en l'extrem d'un mànec de metall dur –la perforadora de lletres–, que després és batuda en un material més tou, normalment coure, per a formar la matriu. En aquest motlle es vessa un líquid calent, barreja de plom, estany i antimoni del que s'obtenen, un cop fred, les quantitats desitjades de caràcters exactament iguals i resistents per a la formació de columnes i pàgines. La premsa d'impressió tenia un precedent en la premsa del vi i no hi havia problemes seriosos en perfeccionar la tinta amb la consistència requerida. Així, l'anomenada forma tipogràfica, que conté diverses pàgines, es col·loca en una plataforma, es tinta i al damunt seu es col·loca el paper sobre el qual s'exerceix la pressió de la premsa.

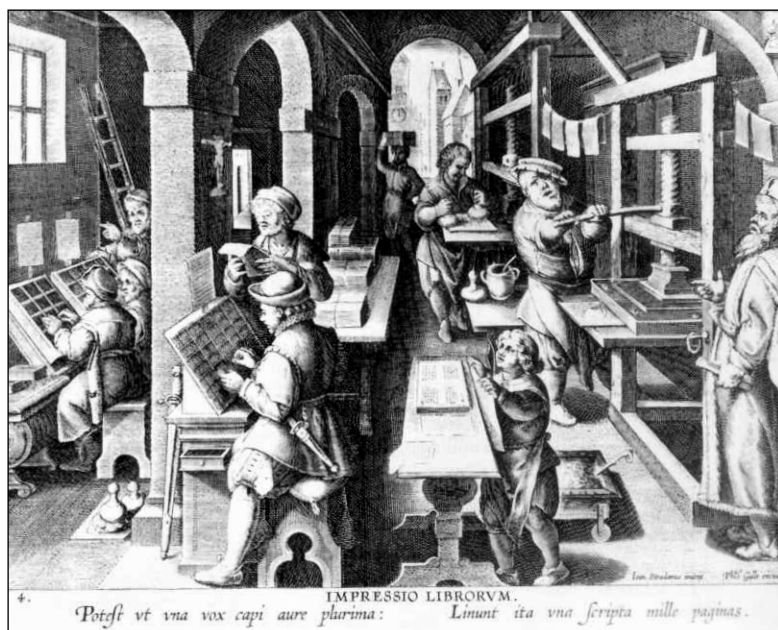
Aquesta tècnica estigué a punt el 1450, any que es té constància de l'existència d'un taller a Magúncia on es feien llibres amb composició de caràcters mòbils, ajuntats a mà en línies justificades d'igual amplada, reunides en pàgines i posades en grups de vuit i dotze pàgines en una forma impressora. L'any següent, després d'haver trencat les seves relacions amb Gutenberg –que moriria en la misèria– el banquer Fust s'associà amb el seu fillastre Peter Schoeffer per obrir la primera impremta que es coneix de manera precisa i el primer llibre imprès amb peu d'impremta, el *Mainz Psalter* o *Salteri de Mainz* és datat el 1457. La primera impremta d'Estrasburg, el 1458, està documentada a nom de Jean Mentelin, notari i desxifrador de manuscrits.

La primera tecnologia de composició i impressió de textos s'expandeix amb gran rapidesa per l'Europa de l'època, de la mà dels aprenents de Magúncia i Estrasburg, que a partir de 1460 es dispersen per Alemanya i Itàlia i s'instal·len pel seu compte. Les primeres impremtes espanyoles estan datades entre 1470 i 1473 –Barcelona, Segòvia i València–, al mateix temps que les de París i Lió a França, i les d'Utrecht i Aalst als Països Baixos, i abans que les de Cracòvia (Polònia, 1474) i Westminster (Anglaterra, 1476). El

1487 hi ha la primera impremta a Portugal i el 1489 hi ha documentades 110 ciutats amb impremta a Europa, que el 1500 ja passen de 200. A les colònies espanyoles d'Amèrica hi és coneguda des de 1520 (Mèxic), tot i que a L'Havana i Bogotà no és permesa fins al 1701 i 1738. A les colònies angleses, el 1638 a Harvard, Massachusetts. A les colònies portugueses, no hi és permesa fins 1747 a Rio de Janeiro. Malgrat que les grans monarquies foren molt restrictives davant la seva expansió a les colònies americanes, al continent europeu el primer mitjà modern es va establir i escampar amb una rapidesa que ha estat comparada a la de la televisió i el processament de dades en la nostra pròpia època que totes les comunicacions són molt més ràpides.

Els primers impressors combinaren l'edició de llibres de gran qualitat i molt cars, enlairats a rang d'obres mestres de la perfecció tipogràfica com la Bíblia de 42 línies atribuïda a l'associació de Gutenberg i Fust, o la Bíblia de 36 línies, amb treballs ràpids que els poguessin reportar beneficis immediats, impresos amb poques pretensions com fulls d'indulgències, almanacs de l'any per la curiositat popular o petites gramàtiques.

En els primers temps, la tipografia imità la lletra gòtica dels manuscrits, però aviat es dotà de recursos per a la creació d'un estil propi, com la lletra

Imatge 1.3. Representació d'un taller medieval d'impressió, segons un gravat que es conserva a la llibreria del Congrés dels Estats Units, a Washington.

itàlica creada pel venecià Aldo Manuzio a Venècia, o els filets de separació entre columnes, potser el primer element de disseny. De la mateixa manera, a més del llatí que durant un parell de segles continuarà sent la llengua universal de cultura, s'introdueix de seguida l'ús de les llengües pròpies, simbolitzat en la traducció per Luter de la Bíblia a l'alemany. Els tiratges inicials oscil·len entre els 100 i els 1000 exemplars, que en una artesanía basada en la força humana de treball suposaven moltes hores de treball. De finals del segle XV ja tenim referència de reedicions d'obres d'èxit, que prefiguren una orientació de la indústria editorial encara avui vigent: el *Jardin de Santé*, jardí de la salut, que era una enciclopèdia de plantes medicinals d'Europa (1485); el *Pelegrinage a Terre Sante* de Bernard Breydenbach, potser el primer llibre de viatges, il·lustrat amb molts gravats (1486); i la *Crònica* dita de Nuremberg (1493), molt popular a tot Europa, una història del món basada en realitats i llegendes, il·lustrada amb 1809 gravats de fusta.

La novetat de la impremta provocà molt aviat una reglamentació legal restrictiva tant de la seva activitat —hi ha sistemes de privilegi exclusiu d'impressió datats el 1462 a Milà, el 1469 a Venècia i el 1512 a Anvers, així com el registre obligat dels impressors anglesos a la Stationer's Company el 1557—, com de diverses formes de censura religiosa i civil com les dictades el 1479 pel papa Alexandre VI Borja o el 1521 per l'emperador Carles I d'Espanya i V d'Alemanya. La creació del Sant Ofici, el 1542, institucionalitza amb caràcter universal la censura eclesiàstica, en la qual es delegarà en molts casos l'exercici de la censura civil.

A Espanya, una primera legislació protectora de la impremta dictada pels Reis Catòlics el 1480, fou modificada arran de l'*Encíclica sobre la Imprenta* del papa Alexandre VI, el 1501. Aquest mateix any es decreta l'anomenada Pragmàtica de Toledo que estableix normes i sancions molt estrictes, la duresa de la qual serà augmentada al llarg dels segles següents. Aquesta legislació és pròpia del Consell de Castella i els territoris de la Corona d'Aragó no hi quedaran subjectes fins el Decret de Nova Planta de 1715. Mentrestant, els llibres impresos a València, Catalunya i Navarra no es podien introduir sense autorització a la Corona de Castella.

2. Relacions, libels i canards

La tipografia és la gran novetat del segle XV i un negoci de difícil amortització per la inversió necessària i pel cost de la mà d'obra. Els impressors de seguida trobaran en la producció ràpida de grans quantitats de fulls solts i petits quaderns una activitat suplementària que permet compensar la més lenta i més cara producció de llibres. Hi ha una altra gran novetat de l'època, els primers

serveis públics de correus que amb periodicitat setmanal travessen Europa per una xarxa de postes o establiments de cavalleries de refresc a cada dos o tres llegües, és a dir, cada vuit o dotze quilòmetres. De la combinació entre mercats, postes i impremtes nasqué la primera circulació de notícies impreses a través del continent. Amb el temps, la periodicitat setmanal dels correus i dels mercats donaria lloc també al primer concepte de periodicitat informativa, però hagué de passar un segle i mig des de la posada a punt de la impremta fins l'aparició dels primers casos coneguts de periòdics setmanals.

Els més importants i cèlebres dels organitzadors dels serveis públics de correus foren els Thurn und Taxis, llinatge alemany d'origen llombard documentat des del segle XII fins al segle XIX, amb la branca hispànica dels Tassis. A finals del segle XV van establir una xarxa que unia tot Europa i, per concessió de la monarquia espanyola, es va estendre de tal manera que, el 1504, les ciutats de Granada i Brussel·les estaven unides per correu en dues setmanes. Els mestres de postes foren, a més, uns privilegiats coneixedors de les notícies que portaven els viatgers que anaven i venien dels mercats que un cop a la setmana i un cop especial cada any es celebraven a les ciutats i que venien a prínceps i a particulars, de manera que la competència entre mestres de postes i impressors en el comerç de notícies s'allargà fins entrat el segle XVII. El 1628, el comte de Taxis encara reclamaria davant del senat de Frankfurt el respecte del seu privilegi en l'edició de gasetes setmanals.

Nombrosos autors solen remuntar-se als almanacs i calendaris editats des de mitjans del segle XV a Alemanya i França com a antecedents de les publicacions periòdiques –calendaris astrològics de Magúncia entre 1448 i 1470; «postillons volants» i els «missatgers coixos» germànics; el «còmput dels pastors» i «el gran calendari dels pastors», a París i Ginebra, 1491 i 1497–, i potser fóra més lògic prendre com a tals les cronologies o recensions de fets i esdeveniments aparegudes a Alemanya i França a finals del segle XVI. Les *Chronologies novennaires* (1589-1598) i *Chronologies septennaires* (1598-1604) publicades a París per Palma Cayet eren, com diu el seu nom, dos únics volums que abraçaven períodes respectius de nou i set anys que, a partir de 1611, serien anuals fins 1648, amb el nom a *Mercure français*. Les *Messrelationen* de Michael von Aitzing, en canvi, eren publicades semestralment amb motiu de les dues fires anuals de Frankfurt, de 1588 a 1598. Anterior i també a Alemanya, són els *Postreuter*, anuals populars amb versos i rodolins vulgars que comentaven els fets més destacats de l'any anterior, que més endavant foren utilitzats en les lluites religioses a manera de pamflets.

Més que d'aquests precedents formals en la periodicitat, l'aparició dels primers fulls de notícies i gasetes setmanals, en els primers anys del segle XVII, seria l'evolució directa dels impresos o fulls periòdics de notícies

Imatge 1.4. Portada d'un dels primers periòdics setmanals coneguts, *Avisa, Relation oder Zeitung*, publicat a la població alemanya de Wolfenbüttel, prop de Leipzig, del que es conserven un centenar d'exemplars dels anys 1609 i 1610. Durant bastant temps, les portades dels primers periòdics eren iguals o molt semblants a les dels llibres.

que, amb diferents noms, s'havien anat desenvolupant amb regularitat creixent durant tot el segle anterior.

Des de finals del segle xv, els impressors havien donat forma a petits quaderns de quatre, vuit o setze pàgines, que rebien diferents noms segons els països i començaren a desplegar de maneres molt variades les característiques del que acabarien sent les tres grans línies del periodisme modern: els fulls de notícies o relacions, els fulls d'opinió i propaganda o libels i els relats de fets curiosos i extraordinaris o canards. Però la prehistòria dels periòdics és molt més àmplia i fluïda i més que en els precedents de la periodicitat cal fixar-se en la circulació de les notícies.

Les relacions són la forma més genuïna de full de notícies i, encara que el nom també serveix per la presentació de relats fantàstics on es barregen elements de realitat i d'invenció, és a través de la seva evolució des dels anys immediatament posteriors a la impremta que s'arriba al naixement dels primers periòdics i gasetes a l'inici del segle xvii. Durant quasi un segle i mig, cada relació s'ocuparà amb detall d'un únic fet, preferentment polític o militar, amb quatre o vuit pàgines en format de quart, o en un quadern més extens en format d'octau i una portada amb un gravat al·lusiú al tema o il·lustracions decoratives entorn del títol.

Els temes més freqüents són relatius a les guerres amb Turquia que amenacen Europa des de mitjans del segle xv i, en sentit contrari, a les notícies de

la reconquesta espanyola contra els àrabs i dels descobriments de noves terres a Amèrica. De 1470 i 1475 hi ha fulls italians relatius a la guerra contra el turc, així com fulls alemanys de 1474, 1480 i 1482 (Weill, 1994: 9-12). De 1477 és una de les més antigues publicades a Espanya sobre la rebuda del rei Ferran el Catòlic a Sevilla, de 1492 diversos fulls impresos sobre la conquesta de Granada i des de 1493 les nombroses reimpressions de les *Cartas de Colón*, com també les titulades *Conquista de Méjico* i escrites, potser, per Hernán Cortés.

Els fulls i relacions espanyoles donen la pauta del que passa fora d'Europa durant tot el segle XVII (Sáiz, 1983: 34), i Sevilla és el centre més actiu de relacions a Espanya. A finals del segle XVI, els impressors sevillans imprimien per si mateixos i reimprimeixen tota altra mena de relacions. L'ús genèric dels noms *avisos*, *avisos nuevos* i *nuevos avisos* en l'encapçalament dels fulls de notícies polítiques i militars revela una alta regularització de l'activitat, prèvia a l'aparició de la periodicitat. Entre 1488 i 1526, es coneix l'activitat a la cort espanyola del llombard Pedro Mártir de Anglería, autor d'una considerable obra informativa en forma epistolar, l'*Opus epistolarum* de 812 números.

També a València i Barcelona es coneix una intensa activitat d'impressió informativa, amb relacions referides a Barcelona entre 1528 i 1557 i a València el 1536. Es destaca, en canvi, una absència de publicacions a Madrid, durant el regnat de Felip II, per l'actitud reàcia del rei i la influència de la butlla IV de Gregori XIII *Contra fumigeratores nuncupatos Menantes*, el 1572. La relació més antiga impresa a Madrid és de 1606 i fins al 1612 no hi ha una actitud favorable de la Monarquia a la publicació d'aquests fulls, freqüents a tot Europa durant tot el segle anterior.

A partir d'aquesta data, es destaca la figura del sevillà Andrés Almansa Mendoza, autor de nombroses relacions d'estil reporteril sobre la vida de la cort, amb trets propis del futur periodisme com la continuïtat, la numeració i la rapidesa d'impressió. Ha estat comparat amb l'anglès Butter (1622) i el francès Renaudot (1631) (Sáiz, 1983: 37-42), però a Espanya la modalitat de periòdic setmanal estrenada per aquests gaseters no tindrà estat de normalitat fins al 1677 amb la *Gaceta ordinaria de Madrid*, malgrat les *Noticias de Sevilla* (1619), citades com a referència del més ric moviment informatiu de l'Espanya de l'època i de les primeres gasetes setmanals de la Barcelona de 1640-43, sota domini francès.

L'estil tipogràfic de les relacions és el mateix del llibre, mentre que els elements fundacionals de l'estil periodístic es limiten a la tria de notícies i temes d'interès i venda assegurats i a l'adopció de formes narratives atractives, tot i que encara siguin tributàries de la literatura popular, com cartes i

romanços de cec. L'exageració d'aquests aspectes, sobretot quan es tracta de fets extraordinaris com terratrèmols, erupcions volcàniques, inundacions, miracles, accidents, crims i fenòmens estranys dona peu a una especialitat informativa que serà coneguda amb el nom francès de *canard* –ànec– aplicat a les falses notícies, *bulos* o enganys, el més antic dels quals és datat a França l'any 1529 (Albert, 1990: 16). A Alemanya, els autors d'aquests fulls anònims sovint eren capellans amb el propòsit d'espantar els fidels i fer-los penedir dels seus pecats (Schulze, a Pizarroso Quintero, 1994: 103-104).

Dels mateixos anys és el florejament del gènere d'opinió, fill del pamflet, que no es desenvolupa en l'esfera pròpiament política, sinó en la de la religió –amb motiu de la reforma luterana i les consegüents guerres de religió que ocupen la part central del segle XVI. La «guerra de pamflets» va assolir en aquests anys un impuls que no ha estat superat en cap altre moment històric (Schulze, a Pizarroso Quintero, 1994: 105-107). Tant els textos i els sermons de Luter com els fulls amb il·lustracions satíriques pensats per a una població majoritàriament analfabeta assoliren un gran desenvolupament i hi col·laboraren artistes de relleu com Albert Dürer.

El libel, o escrit difamatori contra alguna persona o cosa, és una paraula provinent de la història religiosa de l'antic Israel, que s'aplicarà per extensió als excessos del periodisme d'opinió, primer en les lluites politicoreligioses del XVI i, durant el segle següent, en les lluites estrictament polítiques de la revolució anglesa. La censura civil s'afegirà a la censura religiosa per a combatre els libels –1524 a Alemanya, 1537 a França i 1586 a Anglaterra– i els seus impressors seran perseguits. El 1548, la Dieta Imperial d'Augsburg dictà una llei contra la publicació de libels en la qual s'assenyalaven càstigs i multes per autors i impressors d'escrits no autoritzats i el 1570 es restringeix, fins i tot, l'establiment de tallers d'impremta a ciutats de residència de prínceps, ciutats universitàries i ciutats lliures de l'Imperi, norma que estaria en vigència fins al 1715.

Seria erroni, però, tenir tan sols el segle XVI com a època antecessora del periòdic; ben al contrari, cal considerar-lo com la centúria de l'eclosió de la curiositat pública i la demanda d'informació en la forma d'aquests fulls que a França són coneguts com *ocasionels*. El cinc-cents és el gran segle de les notícies i l'aparició de les publicacions periòdiques en serà la conseqüència. La insistència a fixar aquest moment té a veure probablement amb la dificultat de l'escassa documentació conservada, i que afecta la possibilitat de visualitzar l'abast del fenomen social de la informació desvetllat en aquesta centúria de profunda transformació política, religiosa, econòmica, social, cultural i geogràfica.